

НИРКА Є. О.,

ад'юнкт

*(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кропивницький)*

УДК 343.98+343.14

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.36>**ДОПИТ, ЩО ПЕРЕДУЄ ПРЕД'ЯВЛЕННЮ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ:
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У науковій статті досліджуються питання формування теоретичних положень та розробки науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на оптимізацію проведення допиту, що передують пред'явленню для впізнання, на основі вивчення психологічних аспектів, теоретичних, організаційних та тактичних положень зазначеної слідчої (розшукової) дії, а також використання його результатів при пред'явленні для впізнання та подальшого розслідування.

Аргументовано, що знання психологічних закономірностей, які складають основу пред'явлення для впізнання, допомагає правильно організувати проведення цієї слідчої (розшукової) дії та у значній мірі визначає тактику її проведення. Використання даних психології допомагає встановленню психологічних особливостей особи, правильному вибору тактичних прийомів під час допиту, який проводиться до впізнання, у ході безпосередньо пред'явлення для впізнання, а також під час перевірки та оцінки його результатів.

Авторкою доведено, що формування показань особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, можна розглядати як сукупність процесів (стадій), які обумовлюють один одного: сприйняття об'єкта; запам'ятовування та збереження в пам'яті; пригадування та відтворення сприйнятого, з метою подальшого ототожнення об'єкта, що спостерігається, з раніше сприйнятим.

У статті на основі сучасних досягнень психології сприйняття, запам'ятовування, відтворення та впізнання нами проаналізовані процеси виникнення, зберігання та передачі інформації про зовнішні ознаки об'єктів, визначено перелік найбільш значущих (опорних) для допитуваної особи ідентифікаційних ознак (елементів) об'єкта, які необхідні і достатні для його ототожнення за уявним образом, зафіксованим в пам'яті особи.

Ключові слова: *пред'явлення для впізнання, попередній допит, сприйняття, запам'ятовування, відтворення, психологічні методи, ототожнення об'єктів, доказове значення.*

Nyrka Ye. O. Interrogation preceding presentation for identification: a psychological aspect

The scientific article examines the issues of forming theoretical provisions and developing scientifically based recommendations aimed at optimizing the interrogation that precedes presentation for identification, based on the study of psychological aspects, theoretical, organizational and tactical provisions of the specified investigative (search) action, as well as the use its results when presented for identification and further investigation.

It is argued that the knowledge of psychological regularities, which form the basis of presentation for recognition, helps to properly organize the conduct of this

investigative (search) action and largely determines the tactics of its conduct. The use of psychological data helps to establish the psychological characteristics of a person, the correct choice of tactics during the interrogation, which is conducted before identification, during the direct presentation for identification, as well as during the verification and evaluation of its results.

The author proved that the formation of the testimony of a person to whom it is planned to present a certain object for recognition can be considered as a set of processes (stages) that condition each other: perception of the object; memorization and retention in memory; recalling and reproducing the perceived, in order to further identify the observed object with the previously perceived.

In the article, on the basis of modern achievements in the psychology of perception, memorization, reproduction and recognition, we analyzed the processes of emergence, storage and transmission of information about the external features of objects, defined a list of the most significant (supporting) identification features (elements) of the object for the questioned person, which are necessary and sufficient for its identification according to the imaginary image recorded in the person's memory.

Key words: *presentation for recognition, preliminary interrogation, perception, memorization, playback, psychological methods, identification of objects, evidential value.*

Вступ. Допит є найпоширенішою, найнеобхіднішою слідчою (розшуковою) дією і водночас складним засобом доказування з точки зору тактики його проведення. Крім того, складність допиту, що передує пред'явленню для впізнання, визначається тим, що показання (відомості про обставини, що відносяться до майбутнього впізнання), які отримуються в ході його проведення, багато в чому залежать від конкретної слідчої ситуації, що складається під час розслідування, а також мають суб'єктивний (індивідуальний) характер. Під час підготовки та проведення допиту слід враховувати психологічні особливості впізнавального процесу, позицію допитуваного та інші особливості кримінального провадження.

Необхідність розгляду зазначеного питання визначається тим, що знання психологічних закономірностей, які складають основу пред'явлення для впізнання, допомагає правильно організувати проведення цієї слідчої (розшукової) дії та у значній мірі визначає тактику її проведення. Використання даних психології допомагає встановленню психологічних особливостей особи, правильному вибору тактичних прийомів під час допиту, який проводиться до впізнання, у ході безпосередньо пред'явлення для впізнання, а також під час перевірки та оцінки його результатів.

Правильне вирішення загальних тактичних питань допиту, що передує пред'явленню для впізнання, яке ґрунтується на урахуванні психологічних особливостей впізнавального процесу, зумовлює прийняття процесуально грамотних і оптимальних рішень про черговість і послідовність проведення впізнання та інших слідчих (розшукових) дій або про відмову від їх проведення.

Постановка завдання. Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок про те, що наукові роботи вчених становлять великий інтерес. Отримані під час нашого дослідження результати дають підстави для загальної позитивної оцінки рівня розробленості процесуального та криміналістичного забезпечення допиту, що передує пред'явленню для впізнання. Тому основні ідеї та концептуальні тези, викладені у юридичній літературі, були прийняті за основу проведеного дослідження. Так, питання проведення допиту та подальшого пред'явлення для впізнання стали предметом дослідження В. П. Бахіна, В. К. Весельського, В. Г. Гончаренка, В. О. Коновалової, І. В. Кубарева, М. В. Салтевського, В. В. Тіщенко, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та багатьох інших. Проте в останні роки фундаментальних наукових досліджень щодо психологічних особливостей допиту, що передує проведенню пред'явлення для впізнання, не проводилося.

Тому мета нашої статті полягає у формуванні теоретичних положень та у розробці науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на оптимізацію проведення допиту, що передує пред'явленню для впізнання, на основі вивчення психологічних аспектів, теоретичних, організаційних та тактичних положень зазначеної слідчої (розшукової) дії, а також використання його результатів при пред'явленні для впізнання та подальшого розслідування.

Результати дослідження. Прийняттю рішення щодо пред'явлення для впізнання того чи іншого об'єкта повинен передувати тактично грамотний допит особи, яка буде впізнавати, з метою встановлення ознак, за якими вона може впізнати об'єкт, який сприймала раніше. Оцінка результатів допиту, залежно від процесуального статусу особи, яка буде впізнавати, вимагає, як правило, використання тактичних прийомів отримання доказової інформації як про допитуваного, так і про характер злочинної події, об'єкт, що спостерігався ним раніше тощо.

Раніше у своїх роботах ми зазначали, що важливого значення для виникнення підстав для проведення пред'явлення для впізнання набуває проведення попереднього допиту особи, яка буде впізнавати. Зазначена норма, яка й нормативно закріплена у КПК України, є однією з основних умов для проведення пред'явлення для впізнання. Проте ця норма щодо обов'язкового допиту особи, яка буде впізнати, у КПК України сформульована не зовсім вдало. Законодавець із незрозумілих причин у ч. 1 ст. 228 КПК України та ч. 1 ст. 229 КПК України, де йдеться про передумови проведення пред'явлення для впізнання, замість терміну «допитує» використовує «опитує», про що має складатися відповідний протокол [1, с. 120].

Зважаючи на те, що допит є специфічною формою міжособистісних відносин, великого значення набувають закономірності психічної діяльності людини, які є предметом вивчення загальної та соціальної психології. Так, положення загальної психології розкривають сутність та механізм таких важливих для розуміння допиту психологічних процесів, як сприйняття допитуваним навколишньої дійсності за допомогою органів чуття, запам'ятовування сприйнятого та відтворення отриманих відомостей [2, с. 163]. Соціальна психологія вивчає проблеми спілкування між учасниками допиту, а також ситуації, що виникають під час цього процесу (наприклад, встановлення психологічного контакту слідчого з допитуваним). В рамках спеціальних розділів юридичної психології вивчаються дефекти процесів сприйняття, запам'ятовування та відтворення. Отже всі елементи тактики допиту повинні мати міцну психологічну основу як важливий складовий елемент їхнього наукового фундаменту. У цілому, сучасна тенденція до психологізації криміналістичної тактики знаходить тут повне вираження, і в такий спосіб, стає імперативною вимогою.

З погляду психології, допит – це спілкування між його учасниками. Однією з основних особливостей спілкування під час допиту є здійснення психологічного впливу на допитувану особу. Юридична психологія до таких методів впливу відносить: передачу інформації, переконання, регульоване спілкування, постановка і варіювання уявних завдань тощо. Тактика допиту базується значною мірою на використанні цих психологічних методів [3, с. 158]. З усього переліку пізнавальних методів, які застосовуються під час проведення допиту і не несуть у собі елемент психологічного впливу на допитувану особу, можна виділити, на наш погляд, лише спостереження. Інші безпосередньо реалізуються через методи психологічного впливу. Те саме можна сказати і про логічні методи пізнання, які містять елементи впливу на допитувану особу з метою отримання необхідних відомостей.

Вивчаючи психологію формування показань особи, яка буде впізнавати, стосовно умов судочинства, доцільно розглядати їх не у суто психологічному плані як сукупність компонентів, які обумовлюють один одного (сприйняття об'єкта, запам'ятовування, збереження у пам'яті, забування, ототожнення). Необхідно враховувати також і той вплив, який здійснює на процес формування показань правове регулювання. Правове регулювання неспроможне змінити ні змісту, ні кінцевого результату процесу впізнання. Така регламентація покликана лише максимально забезпечити достовірність впізнання, тобто усунути можливі зовнішні перешкоди. Тому існують вагомні підстави виділити в самостійну стадію пригадування і відтворення показань, які даються на допиті, що передує пред'явленню для впізнання.

Отже, формування показань особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, можна розглядати як сукупність процесів (стадій), які обумовлюють один одного: сприйняття об'єкта; запам'ятовування та збереження в пам'яті; пригадування та відтворення сприйнятого, з метою подальшого ототожнення об'єкта, що спостерігається, з раніше сприйнятим.

Психологічний аспект В. В. Тіщенко та О. П. Ващук вбачають у сприйнятті та використанні вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій, коли невербальне спілкування відбувається за допомогою міміки, жестів і пантоміміки, через тілесні сенсорні контакти. Тактичне значення невербальної інформації полягає в тому, що вона сприяє діагностиці психологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії, допомагає встановити психологічний контакт, сприяє виявленню інформаційної обізнаності та правдивості (неправдивості, приховування) учасника слідчої (розшукової) дії, допомагає вибрати ефективні тактичні прийоми (їх комбінації) для належного психологічного впливу на конкретну особу, сприяє виявленню рівня протидії з боку учасника слідчої (розшукової) дії розслідуванню злочину тощо [4, с. 174].

Важливо пам'ятати, що з'ясування обставин у особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, пов'язаних зі злочинною подією, веде не тільки до спогаду, але й попутно викликає хвилю негативних почуттів, які одного разу пережив допитуваний у зв'язку зі злочинною подією. Якщо допитуваний зрозуміє, що слідчий зацікавлений у отриманні об'єктивної інформації та намагається допомогти йому, він почуватиметься впевненіше і спокійніше. Це в свою чергу сприятиме кращому пригадуванню всіх обставин події, послужить меті забезпечення оптимального психофізіологічного стану особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, на момент пред'явлення для впізнання.

Психологічний вплив супроводжує проведення слідчих (розшукових) дій складного (змішаного) характеру, до яких Ю. М. Чорноус відносить і пред'явлення для впізнання. Вона зазначає, що процес пред'явлення особи для впізнання викликає в учасників слідчої (розшукової) дії переживання та психологічний дискомфорт [5, с. 16].

Тому у процесі проведення допиту слідчий має прагнути не тільки отримати доказову інформацію від допитуваного (незалежно від його процесуального статусу), а й створити атмосферу взаєморозуміння, довіри, тобто встановити психологічний контакт як необхідний атрибут усного спілкування сторін, що взаємодіють.

Важливе значення має встановлення психологічного контакту з особою, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, особливо – у разі відмови допитаної особи від участі у впізнанні. Слідчий повинен з'ясувати причини такої відмови і, по можливості, вжити заходів щодо їх усунення. До них можуть належати: страх помсти з боку особи, яку пред'являють для впізнання, його співучасників або знайомих; небажання брати участь у пред'явленні для впізнання через присутність у зазначеній слідчій (розшуковій) дії будь-кого з учасників процесу; невпевненість у своїй пам'яті тощо.

Психологічний контакт може бути встановлений шляхом впливу на соціально-психологічні якості особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, (звернення до почуття громадянського обов'язку, правосвідомості, совісті, справедливості, чесності, принциповості тощо).

Важливо психологічно налаштувати особу на впізнання, переконати її в тому, що не слід боятися будь-якого негативного впливу з боку особи, яку будуть пред'являти для впізнання, оскільки існують різні форми проведення впізнання, які забезпечують захист особи та її близьких. Активно рекомендується використовувати різні тактичні прийоми, зокрема ті, які мають спонукальну основу.

Найчастіше застосовуються такі прийоми: прояв неупередженого ставлення до протилежного суб'єкта; нейтралізація та усунення конфліктної ситуації, що виникла з окремими учасниками слідчої (розшукової) дії; порушення інтересу та активності учасників слідчої (розшукової) дії; звернення до логічного мислення. Зрештою, від уміння слідчого вирішувати проблему встановлення психологічного контакту великою мірою залежить успіх попереднього допиту та безпосередньо пред'явлення для впізнання.

Психологічний контакт є бажаною, але, суворо кажучи, не необхідною умовою вирішення завдань допиту. Особа може співпрацювати зі слідством, навіть відчуваючи гостру неприязнь до слідчого, але керуючись при цьому якимись особистими мотивами. Тому не можна повністю погодитись із твердженням, що допит не може призвести до досягнення його цілей, якщо не встановлений психологічний контакт між слідчим та допитуваним, або думкою, що без психологічного контакту не можна обійтись у жодній слідчій дії, яка пов'язана зі спілкуванням. Такі твердження є справедливим, але лише щодо комунікативного контакту, а не психологічного. З іншого боку, установлення психологічного контакту не гарантує співпрацю допитуваного зі слідчим та отримання від нього доказової інформації, а лише, підкреслимо це ще раз, створює для цього сприятливі умови [6, с. 193].

Важливим моментом є усвідомлення можливості актуалізації латентно зафіксованої інформації в показаннях свідків, потерпілих тощо. У зв'язку з цим слідчий повинен продумати, які тактичні прийоми він буде використовувати для порушення асоціативних зв'язків та актуалізації в пам'яті допитуваного раніше зафіксованого. Психологи до таких прийомів відносять постановку нагадуючих питань, психологічною основою яких є повідомлення допитуваній особі інформації, яка посприє пригадування події; пред'явлення речових та оголошення письмових доказів. Не менш ефективним є допит особи на місці події, оскільки повторне сприйняття обстановки, в якій спостерігалася подія, сприяє активізації процесу пригадування.

Відмова впізнаючого від впізнання є можливою внаслідок несприятливо сформованих умов перебігу впізнавального процесу (погані умови сприйняття, сплин великої кількості часу з моменту спостереження об'єкта тощо), особистої зацікавленості впізнаючого або зовнішнього впливу на нього з боку зацікавлених у певному результаті осіб. У першому випадку рішення не проводити впізнання може бути прийняте з урахуванням міри вмотивованості і категоричності відмови впізнаючого в зіставленні з об'єктивно встановленими умовами перебігу впізнавального процесу. Невмотивовану відмову впізнаючого від впізнання доцільно переборювати засобами психологічного впливу [7, с. 319].

Ми вважаємо, що нездатність описати об'єкт не виключає можливості безпомилкового впізнання, як і правильний опис не забезпечує можливості впізнання. Сприйняття – це передусім переробка інформації. Обробка інформації під час сприйняття – багатоетапний процес, тому образи, які сформовані в процесі сприйняття, мають індивідуальну специфіку.

Очевидець «бачить» свою суб'єктивну картину світу, адаптовану до своєї системи цінностей і установок, і якщо при сприйнятті були прогалини або інформація, яка сприймалася, була неповною, визначити логічно і висловити в мові ознаки, за якими може відбутися впізнання, важко. Зорова система постачає матеріал, за яким приймається рішення, але елементи зображення, якщо немає необхідності в деталізації, не виділяються, і логічний опис їх відсутній. Звідси випливає, що кількість тих, хто вступає і сприймає людську психіку і свідомість сигналів з навколишнього світу, перевищує фізичну можливість їх повної і точної вербалізації.

Процес впізнання відбувається у «схованках пам'яті», поза свідомістю, тож, не можна вирішувати питання щодо проведення пред'явлення для пізнання виходячи лише з суб'єктивної впевненості особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, про можливість впізнати об'єкт. Справа в тому, що суб'єктивна впевненість, що висловлюється слідчому, залежить від індивідуальної характеристики цієї особи: її самовпевненості чи схильності до сумнівів, рішучості чи обережності, критичності чи не критичності тощо. Якщо врахувати, що перед допитом особа, яку було попереджено про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, рятується цієї відповідальності, то ступінь впевненості, висловленої слідчому, може бути значно зменшена порівняно з дійсною.

З огляду на це ми вважаємо правильним відносити вирішення питання про пред'явлення для впізнання в подібних (як, втім, і в інших) випадках до компетенції слідчого. А суперечки про доказове значення отриманих під час такого впізнання результатів краще перенести на оціночну площину.

Оцінка результату допиту та безпосередньо пред'явлення для впізнання становить певну складність, оскільки при цьому необхідно враховувати низку чинників, основними з яких є саме психологічні чинники. Оцінка доказового значення результату пред'явлення для впізнання включає: 1) зіставлення та оцінку показань особи на допиті та показань при пред'явленні їй об'єкта для впізнання; 2) аналіз формування показань цієї особи; 3) перевірку правильності обрання процесуальної форми, дотримання процесуальних та тактичних правил проведення пред'явлення для впізнання; 4) урахування попереднього впізнання; 5) оцінку висновку особи, яка впізнає, про тотожність, нетотожність або подібність.

Висновки. На основі сучасних досягнень психології сприйняття, запам'ятовування, відтворення та впізнавання нами проаналізовані процеси виникнення, зберігання та передачі інформації про зовнішні ознаки об'єктів, визначено перелік найбільш значущих (опорних) для допитуваної особи ідентифікаційних ознак (елементів) об'єкта, які необхідні і достатні для його ототожнення за уявним образом, зафіксованим в пам'яті особи.

Проблема психологічної сутності допиту, який передуює пред'явленню для впізнання, настільки багатоаспектна, що у рамках однієї наукової статті її складно розглянути. Проте вважаємо, що викладені думки дозволяють зробити висновок щодо важливості психологічних закономірностей впізнання та їх використання під час організації та обранні тактики такого допиту та безпосередньо пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Нирка Є.О. Теоретичне обґрунтування підстав та умов пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу / Law journal of Donbass*. 2022. № 4(81) ч. 2. С. 118–122.
2. Психологія: навч. посібник. Вид. 2-ге / Уклад. : Н. М. Гуцуляк, Н. Г. Матейчук. Чернівці, 2019. 300 с.
3. Мухіна Г.В. Юридична психологія: навчально-методичний посібник/за заг. ред. В.М. Бєсчастного. Київ, 2019. 236 с.
4. Тіщенко В. В., Ващук О. П. Сприйняття та використання вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 169–179.
5. Чорноус Ю.М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія (Юридична психологія)*. 2020. № 1 (26). С. 13–21.
6. Кубарев І.В. Сутність психологічного контакту під час проведення допиту. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71). С. 190–196.
7. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель, В.М. Шевчук та ін.: за ред. В.Ю. Шепітька. Харків, 2019. 465 с.

